

# חג הסיגד

## עבר והווה, שימור והתחדשות

כל מי שהזדמן בעבר לאזור טיילת "ארמון הנציב" בירושלים ביום כ"ט בחשוון ודאי היה עד למחזה לא שגרתי. עשרות אלפים של יהודים יוצאי אתיופיה, לבושים חג, עולים לירושלים ומתכנסים שם לחגוג את **חג הסיגד** – חג חידוש הברית בין העם ואלוהיו. זהו חג עתיק שנקבע ונחגג במסורת יהודי אתיופיה כבר מאות ואולי אפילו אלפי שנים (אולי על בסיס נהג קדום מתקופת בית שני), כדי לשמור ולחזק את זהותה היהודית של הקהילה. בשנת 2008 התקבל בכנסת חוק הקובע את הסיגד כיום חג רשמי במדינת ישראל. המטרה הייתה ליצור תחושת הזדהות ומעורבות של קהילת יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. כך התאפשרו הן שימורה של המסורת הקדומה והן התחדשות שלה היום בישראל.

השנה (תשע"ה) מציינים מלאת 30 שנה למבצע משה שבו הועלו במבצע אווירי אלפים מיהודי אתיופיה לארץ ישראל, וזו הזדמנות לשוב ולעיין בחג הסיגד ובמשמעותו לזמננו.



הקס הקורא בתורה בפני הקהל בחג הסיגד, צילם: בני וודו Cc-by-sa-3.0, ארמון הנציב בירושלים, 2009 (מתוך וויקיפדיה)

השאלות המרכזיות שנבקש להעלות בלימודנו הן:

- מהו חג הסיגד, וכיצד מציינים וחוגגים אותו?
- מהי משמעותו ההיסטורית של החג, ומהי המשמעות שלו היום, כשרוב יהודי אתיופיה כבר חיים בארץ?
- האם חג הסיגד רלוונטי רק ליהודים יוצאי אתיופיה או לכלל היהודים בארץ?
- מהו בכלל המקום למועדים, טקסים ומנהגים ייחודיים של קהילות ישראל השונות (כמו למשל גם המימונה של יוצאי צפון אפריקה, הסהרנה של יהודי כורדיסטאן וכו'), האם לא עדיף לבטל את המיוחד והמפריד ולשמר רק את מה שמשותף לכולם כאן במדינה?

תחילה נציג "תעודת זהות" קצרה לחג, שבתוכה נפרט מעט אודות תולדותיו ומשמעותותיו. בהמשך נעסוק ברלוונטיות שלו היום, ולסיום נציע מספר מקורות ללימוד ולעיון בנושא הברית במקרא.

**שמות:** חג הסיגד, מלשון: סגידה, השתחוויה, פולחן – יום עבודת ה'. שמו העממי של החג הוא חג המקהלה (מלשון תחינה), והוא נקרא גם עמתה-10 (יום הקיבוץ).

**מועד:** כ"ט בחשוון – 50 יום אחרי יום הכיפורים (בעבר היה מועד החג בכ"ט בכסלו, אך לאחר רפורמה בלוח השנה של "ביתא ישראל" (כינויים של היהודים באתיופיה) במאה ה-19 הוא הוקדם לחשוון.)

**מקום:** בראש הר גבוה המסמל את הר סיני. כאמור, בישראל כיום מקובל לחגוג את הסיגד בירושלים בטיילת "ארמון הנציב" המשקיפה על הר הבית. טקס נוסף מתקיים בכותל המערבי.

**משמעות החג:** חידוש הברית בין העם ובין אלוהים, כיבוד וחידוש של מעמד הר סיני וקבלת התורה. זאת בעיקר מתוך רצון להגן על הקהילה ולשמר את זהותה בימים קשים של מלחמות, רדיפות והתבוללות. אופי החג ומנהגיו נקבעו בהשראת העצרת שקיימו עזרא ונחמיה בירושלים לחידוש הברית בין ישראל ואלוהיו בימי שיבת ציון (מאות 5-6 לפנה"ס).

**מנהגים:** צום וחזרה בתשובה; טהרה והתחדשות; תפילה ותחינה לישועה מן השמיים; תהלוכה עם ספר התורה מבית הכנסת (מסגיד) אל ראש הר גבוה המסמל את הר סיני; השתחוויה במהלך העלייה; בראש ההר – קיום טקס חידוש הברית; קריאה בפרקים העוסקים בהתגלות של אלוהים למשה בהר סיני וכן פרשת הברכות והקללות מספר ויקרא ועוד (הקסים, חכמי העדה, קוראים בקול רם, והקהל חוזר על המילים הנקראות); דרשות של הקסים לחיזוק הקהילה ותפילה ל"שנה הבאה בירושלים". בסיום הטקס: קיום סעודת חג לאחדות בקהילה; (בישראל כיום מקובל לחגוג את הסיגד בעיקר באופן סמלי.)

**"אבות" החג (מתי ועל מה נוסד?):**

יש מסורות והסברים שונים לחג זה, ביניהם (לפי סדר היסטורי):  
א. החג קשור למנהג עתיק שהתקיים בחלק מהכתות בתקופת בית שני, ולפיו יש לחגוג את חידוש ברית סיני מדי שנה. (מקורות לכך ניתן למצוא בספר היובלים (מן הספרים החיצוניים מימי בית שני) ובמגילת סרך היחד (המתאר את אורחות חייהם של בני כת היחד). "ביתא ישראל" שימרו מנהג זה גם לאחר שגלו מארץ ישראל.

ב. החג נקבע בימי הביניים, בראשית המאה ה-6, בתום קרבות רבים ועקובים מדם בין הנוצרים והיהודים בחבש. החג נועד להודות לאלוהים על הניסים שעשה לעדה ולציין את סיום יחסי האיבה בין הצדדים.

ג. החג נקבע במאה ה-15 בתקופה של רדיפות קשות של השלטון, ומטרתו הייתה להרחיק את עדת "ביתא ישראל" מהשפעות הנוצרים והתבוללות בקרבם.

**צילומים מחגיגות הסיגד (בארץ ובאתיופיה) בערוץ יו-טיוב:**

<https://www.youtube.com/watch?v=FDa45xRcbgU>

<http://www.youtube.com/watch?v=aHNhMBvCjHE>

## שיח: האם יש להמשיך ולחגוג את חג הסיגד?

במאמר שלפניכם מעלה **דני אבבה**, עיתונאי ופעיל בן הקהילה, שאלות חשובות אודות חג הסיגד. בסופו של דבר הוא מציע לשנות את מהות החג מאירוע של כמיהה לארץ המובטחת לאירוע של קיום בתוכה. קראו את מאמרו והשיבו לשאלות שאחריו.

### לבד על ההר

פעם בשנה היינו יוצאים לבושים בבגדים לבנים אל ההר הגבוה, כמו אברהם אבינו, שעלה על הר מוריה. היינו צועדים עשרות ומאות קילומטרים ועומדים לצד הכהנים הלבושים במיטב בגדיהם ונושאים תפילת כיסופים אל ציון, שממנה הוגלנו לקרן אפריקה. הסיגד היה חג מתוק, מלא תקווה ונכונות להגשים את החלום.

לאחר שנים רבות ותפילות על ההר הגבוה, החלום התגשם. מבלי ששמנו לב, תפילותינו נשמעו, ובדרך לא דרך, לאחר אינסוף תלאות ומכשולים, אנחנו בארץ ישראל. הליך הקליטה שלנו רווי כישלונות, והחלום הציוני שונה מזה שחלמנו עליו. ישראל היא מדינה מודרנית שדתה יהודית, אך חלקים ממנה חסרי אלוהים. צבע עורנו הוא סיבה להעליב אותנו, ונכוננו לנו קרבות מרים עד שנחוש שווים בין שווים בארץ שעליה חלמנו.

אחת השאלות המהותיות שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו היא איפה אנחנו, הנקלטים, טעינו בטנגו שאנחנו רוקדים עם החברה הישראלית. האם נגזר עלינו להתפלל גם מפה לשם? איני חושב שיש לבטל את הסיגד על כל חלקיו, אך יש לעשות חשבון נפש לגבי המתכונת הנוכחית שלו. לחג היו שלושה מרכיבים מהותיים: החשש הממשי שבני הקהילה ינטשו את דרך התורה ויתנצרו, החשש מהתבוללות והכמיהה לשוב לארץ ישראל. הגשמנו את שיבת ציון וגם החשש מהתבוללות אינו קיים עוד. אם כן, מדוע אנחנו ממשיכים לעלות אל ההר ולדקלם אותם פסוקים, שנדמה כי אבד עליהם הכלח?

החג הזה היה יכול לשמש לנו קרש קפיצה להפצת ההיסטוריה שלנו, כיהודים שחורים ושונים. אך מאז עלייתנו ארצה, לא השכלנו לגייס אותו לטובתנו, אלא הסתגרנו בדל"ת אמותינו. אני חושב שיש להפוך את החג לסוג של מימונה לבני העדה, כמו זו של יוצאי צפון אפריקה. אנחנו צריכים לחזק בחג הזה את ההיבטים החברתיים, ולא להבליט את הנושא הדתי - שכבר אין בו צורך ממשי. מנהיגי העדה חייבים להבין שהדרת הציבור הלא אתיופי מהסיגד שוחקת אותו והופכת אותו ללא רלוונטי. יוצאי אתיופיה שנולדו כאן אינם שונה בהתנהלותם משאר הישראלים, ולכן, אנחנו חייבים לעזוב את ההר. אסור לנו להמשיך להתבודד עליו, כי אין מנוס אלא למצוא דרך רלוונטית לשמר את החג לדורות הבאים. במתכונתו הנוכחית הוא עתיד להישכח מהר משאנחנו מתארים לעצמנו.

מאמר של דני אבבה, מתוך: אתר **בית אביחי**, 05.09.2012

<http://musaf.bac.org.il/article/lbd-aal-hahar>

1. מהן משמעויותיו של חג הסיגד, בעיני דני אבבה?
2. מדוע, לדעתו, יש מקום לשקול את ביטול החג, וכיצד ניתן לחדשו? למה הוא מתכוון במלים "אנחנו חייבים לעזוב את ההר"?
3. אילו טענות מפנה אבבה כלפי קהילתו, ואילו – כלפי החברה הישראלית?
4. מה דעתכם, האם יש מקום להמשיך לחגוג את חג הסיגד?
5. חוו דעתכם על הצעתו של דני אבבה לחידוש חג הסיגד. תוכלו להציע דרכים אחרות.

בניגוד להרהוריו של הכותב הקודם, לפניכם כתבה המסקרת את היחס לחג בקרב החוגגים, ואת הקריאה להרחבתו.

## הסיגד – חג של כולם?

בעדה האתיופית היו רוצים לראות את החג הופך רחב יותר, במיוחד בהיותו כולל כמה רעיונות כלל-ישראליים, ובראשם רצונו של העם היהודי לשוב לציון, ולהיבנות בה. מעבר לכך, לחג גם פן חברתי, המדגיש ערכים כשיתופיות, עזרה לזולת וסולידריות - זאת לאור הסיוע ההדדי שהעניקו יהודי אתיופיה אלו לאלו בדרכם הארוכה לנקודת ההתקבצות והחגיגה. גם פן דתי קיים, בהיותו החג יום של כפרת עוונות וקבלה מחדש של עול מלכות שמיים.

"זהו חג של כולם" כמו שאמרה אחת החוגגות, בת העדה האתיופית. "כמו שאנו חוגגים את כל החגים, ראש השנה והשאר, אז גם זה צריך להיות חג של כולם."

משתתפת שאינה מבני העדה אמרה: "זה אמור להיות חלק מכולנו. צריך לבוא ולהשתתף ולהראות שבעצם כולנו עם אחד, ויש חשיבות לכולם."

מתוך: כתבה של אלי מנדלבאום, הסיגד – חג של כולם, 4/11/2010,  
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3979949,00.html>

כאמור לעיל, בשנת 2008 החליטה הכנסת על הסיגד כחג ישראלי. היום מצוין ונחגג בדרכים שונות במערכת החינוך ובמרחב הציבורי, וניתן לקבל במועד זה יום חופש מן העבודה (כיום בחירה). היה זה חלק ממהלך ציבורי נרחב, שהתקיים במשך שנים רבות, להכרה של הממסד בקהילה ובמנהגיה, וכלל בין היתר פנייה לרבנות הראשית לישראל ב-2007 להפוך את הסיגד ליום חג בלוח השנה היהודי (כמו פורים שהוא חג שהחל כחג של קהילה יהודית אחת והיה לחג לאומי). בקשה זו לא התקבלה. למעשה, גם הקסים, שהיו מנהיגי קהילות ביתא-ישראל באתיופיה וניהלו את טקס הסיגד, אינם מוכרים על ידי הרבנות. בכך ניתן לראות שמדובר בתהליך מתמשך של מאבק להכרה ולהשתלבות, שטרם הגיע לסיומו.

6. מדוע סברו המרואיינים, לפי הכתבה, ש"חג הסיגד צריך להיות חג של כולם". ומה דעתכם, האם זה גם החג שלכם? נמקו. (חשבו על ימים נוספים בלוח השנה שניתן לראות בהם מועד של חלק בלבד מהעם.)
7. נסחו פנייה לרבנות הראשית והציגו בה את עמדתכם ביחס לבקשה לשלב את הסיגד בכח בלוח השנה היהודי, לצד החגים המסורתיים (חנוכה, פסח וכו'). תוכלו לשלוח את פנייתכם הכיתתית לרבנות ולבקש את תשובתה לשאלה.
8. בשני המקורות שלעיל ניתן לראות את שני הקטבים ביחס לחג הסיגד. מחד גיסא, קריאה לביטולו (או לשינוי עמוק שלו), ומאידך גיסא – קריאה להרחבתו והפיכתו לחג לאומי. באיזו מן העמדות אתם תומכים יותר, ומדוע?
9. מה ניתן ללמוד מדיון זה על המקום של מועדים ייחודיים נוספים בלוח השנה של החברה הישראלית, האם יש להם מקום? של מי הם? נמקו.

## עליית יהודי אתיופיה – נס יציאת מצרים החדשה?

לפניכם דברים שנשא שמעון פרס, נשיא המדינה לשעבר, בטקס האזכרה הממלכתי לנספים במסע מאתיופיה לארץ, ביום ירושלים תש"ע. בדבריו הוא מתייחס למקומם של יהודי אתיופיה במדינת ישראל היום.

[...] קהילה יהודית מבודדת. בארץ הררית רחוקה. כשביאת ישראל מנותקת מבית ישראל. לבדם במשך מאה דורות שמרו על גחלת ישראל ...

זו הייתה יציאת מצרים חדשה... לא היה כמחזה הזה. הטייסים האמריקאיים עצמם עמדו משתוממים ומופתעים. גם עיניהם כמו עינינו לא נשארו יבשות כאשר העולים החלו לרדת ממטוסיהם. משפחה אחר משפחה, ובתוכן ילדים יפי תואר. בעלי העיניים הגדולות והמקסימות... משרגלם דרכה על הארץ הם השתטחו עליה והחלו לשאת תפילה. אינני יודע אם הארץ רעדה. אבל אני בטוח שההיסטוריה רעדה. ואנחנו עמדנו פעורי פה, קרועי עיניים והלומי לב למראה הנס הזה... דבר כזה לא קרה לאף עם אחר...

ישראל השקיעה משאבים ניכרים לעלייתה ולקליטתה של קהילת ביתא ישראל. לצערי, הדבר לא נסתייע. הקליטה בארץ הייתה זרועת קשיים. נגרם צער לעולים. צער שעלינו לתקנו בעתיד. ההתלהבות הגדולה שהייתה במדינה לא תורגמה לשפת המעשים. עלינו לפעול במלוא הכוח... שמעתי בבושה ובכלימה על גן הילדים "אוצר החיים" בבאר שבע... והזדעזעתי לא פחות מדחייתם של ילדים אתיופים מבית ספר בפתח תקווה. האפליה היא ביזיון לתורת ישראל, והיא בושה למדינת ישראל... יש, וצריך שתהיה, רק ישראל אחת שווה וצודקת לכולם...

היום, יום ירושלים, הוא היום בו אנו עומדים יחד ומצדיעים לאלה שיצאו לדרך ועשו ונפלו במסע ההיסטורי הזה. ירושלים, עליה חלמו, מצדיעה בכבוד לנופלים. היא מברכת את שובם של אחינו למורתם. את הצער לא נשכח. ועל הצרות עלינו להתגבר...

1. מדוע מכנה הנשיא פרס את סיפור עלייתם לארץ של עולי אתיופיה "יציאת מצרים חדשה"? מה מרגש אותו בסיפורם?
2. מדוע בעיניו של הנשיא פרס, לא נסתיימה העלייה של בני העדה האתיופית?
3. הנשיא פרס קובע: "האפליה היא ביזיון לתורת ישראל, והיא בושה למדינת ישראל". מדוע?
4. לדעתכם, האם קיום הסיגד (ומועדים עדתיים אחרים) מעמיק או מקטין את הקרע המתואר בקטע? נמקו.

### משימה

הציעו דרך לציון חג הסיגד בבית-ספרכם בצורה שתתרום לקליטה והשתלבות בני הקהילה ולא להפרדה.

חשבו על מרכיבים שונים של פעילות ביום כזה, כגון: טקס, לימוד, מפגש עם בני הקהילה האתיופית, עיסוק בנושא ייחוד והשתלבות, הפנינג עדות ומנהגים – מוזיקה, אוכל, וכו', ועוד...

## מקורות לעיון ודיון: הברית וחידושה – לשם מה?

לפניכם ארבע דוגמאות לבריתות מן התנ"ך. קראו אותן והשיבו לשאלות בעקבותיהן.

### 1. בראשית פרק ט': הברית אחרי המבול

יג את קשתי נתתי בענן; והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ. יד והיה בענני ענן על-הארץ, ונראתה הקשת בענן טו וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם, ובין כל-נפש חיה בכל-בשר; ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל-בשר.

### 2. בראשית ט"ו: ברית אברהם

יח ביום ההוא, כרת ה' את-אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים, עד הננה הגדל נהר פרת.

### 3. שמות כ"ד: ברית סיני

ז ויקח ספר הברית, ויקרא באזני העם; ויאמרו: כל אשר-דבר ה' נעשה ונשמע. ח ויקח משה את-הדם, ויזרק על-העם; ויאמר: הנה דם-הברית אשר כרת ה' עמכם, על כל-הדברים האלה.

### 4. דברים כ"ט: "אתם ניצבים"

ט אתם ניצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם: ראשיכם שבטיכם, זקניכם ושטריכם, כל איש ישראל. י טפכם, נשיכם, וגרך אשר בקרב מחניך: מחטב עציה, עד שאב מימך. יא לעברך בברית יהוה אלהיך ובאלתו, אשר ה' אלהיך כרת עמך היום. יב למען הקים אתך היום לו לעם, והוא יהיה לך לאלהים... יג ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת. יד כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום, לפני ה' אלהינו, ואת אשר איננו פה עמנו היום.

רש"י: ואת אשר איננו פה עמנו היום – ואף עם דורות העתידים להיות.

### 5. נחמיה פרק ט: חידוש הברית בימי נחמיה

א וביום עשרים וארבעה לחדש הזה, נאספו בני-ישראל בצום ובשקים, ואדמה עליהם. ב ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר; ויעמדו ויתודו על חטאתיהם ועונות אבותיהם ג ויקומו על-עמדם, ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם, רבעית היום; ורבעית מתודים ומשתחוים לה' אלהיהם.

### 6. סרך היחד: 1, 16-19

וכל הבאים בסרך היחד יעבורו בברית לפני אל לעשות ככל אשר ציווה, ולא לשוב מאחוריו מכל פחד ואימה... ככה יעשו שנה בשנה.

- מה המשותף לכל הבריתות המתוארות בפסוקים שקראת? בין מי למי מתקיימת הברית, ומה מטרתה?
- מה ההבדלים בין המקורות לגבי ביצוע הברית?

- מה המשמעות של חידוש הברית בימי שיבת ציון כפי שמתואר בספר נחמיה, ומה הקשר בינה ובין חג הסיגד? עיינו במסופר בהרחבה בספר נחמיה, ומצאו נקודות דמיון שונות בין החג ובין העצרת המתוארת שם.
- האם לדעתכם יש צורך לחדש מדי שנה את הברית? האם לא די שהתקיימה פעם אחת בעבר? באילו עוד אופנים מחדש עם ישראל את הברית עם אלהיו?

## ברית עולם

כחלק מתפקידי התבקשתי ללמד סטודנטים אתיופים על הסיגד ולהצטרף אליהם לנסיעה לירושלים. הפעם לא יכולתי להתחמק מלהבין מדוע החג חשוב כל כך לבני הקהילה. ביקשתי מסבי שיסביר לי כיצד הוא מבין את החג, והוא אמר לי דבר מקסים ששינה את תפישתי: "יום הכיפורים הוא הזדמנות לכפר על עוונותינו מול אלוהים ובני האדם ולקוות שהשנה נתנהג יותר טוב למען עצמנו והחברה. בסיגד אתה מחדש את ברית אברהם אבינו עם האל, ומחדש את מעמד הר סיני - כאילו היית שם באמת. מדי שנה אנחנו צריכים להזכיר לעצמנו מול מי אנו עומדים ובזכות איזו ברית אנחנו חיים".

מאז שסבי אמר לי את הדברים האלה, הבנתי שהסיגד הוא יותר מחג דתי. מאז אני עולה לירושלים מדי שנה, כי עבורי הסיגד הוא הזדמנות לחדש את מעמד הר סיני, לחשוב מחדש על הבריתות ועל ההסכמים שקיבלתי בחיי - ביני לבין עצמי, ביני לבין סביבתי וביני לבין אלוהים - ולקבל על עצמי בריתות חדשות.

כשאני מתבוננת באלפי אנשי הקהילה המלווים את הקסים- כהני הקהילה שנושאים את האורית (ספר התורה האתיופי) אל פסגת ההר, מקשיבים בדממת קודש לפסוקים ועונים בתפילה, אני חשה התרוממות רוח ואת השכינה השורה עלינו ומקבלת את תפילתנו.

מאמר של פנינה גדאי אגינהו, מתוך: אתר **בית אביחי**, שם

1. מה לימד הסבא את הכותבת, פנינה גדאי אגינהו, על חג הסיגד ועל רעיון הברית?
2. איזו משמעות אישית, חדשה, נתנה הכותבת למשמעות החג עבורה? אילו מובנים אחרים של ברית היא מעלה, והאם אלו מובנים מתאימים לדעתכם לברית סיני? נמקו.
3. מה את/ה באופן אישי יכול לקחת מן הרעיונות והמנהגים של חג הסיגד לחייו?

## להעשרה נוספת ברשת:

- למאמרים וסרטונים נוספים על החג ועל יהדות אתיופיה ראו באתר של **בית אביחי** בפרוייקט מיוחד: **מסע בין שני בתים – מאתיופיה לישראל וחזרה**, <http://musaf.bac.org.il/project/msaa-byn-shny-btym-matyvpyha-lyshral-vbhzrha>
- עדויות שונות על חגיגת הסיגד באתר "מדרשת": **חג הסיגד – בין יום הכיפורים לחג השבועות**, <http://midreshet.org.il/PageView.aspx?id=1710>
- אוסף מרהיב של צילומים מחגיגות הסיגד אצל: ברוך גיאן, "ברוך הבא: מרחוק ישתחו לירושלים הקדושה" - חג הסיגד", בבלוג "עונג שבת", 25 בנובמבר 2012
- תרבות ישראל ומורשתו, משרד החינוך: [/Pedagogit\\_EducationCMS/Units/Mazkirut/http://cms.education.gov.il/sigd.htm/HomreyLemida/YemeyMudautLuach/Tarbutisraelmoreshet](http://cms.education.gov.il/Pedagogit_EducationCMS/Units/Mazkirut/http://cms.education.gov.il/sigd.htm/HomreyLemida/YemeyMudautLuach/Tarbutisraelmoreshet)

- מט"ח: [item.asp?item=19026/http://lib.cet.ac.il/pages](http://lib.cet.ac.il/pages_item.asp?item=19026)
- שיטים: [ListPages.aspx?catid=736/http://www.chagim.org.il](http://www.chagim.org.il/ListPages.aspx?catid=736)
- תיאור מפורט של מנהגי החג והסבר למשמעותם: מאמרו של יוסי זיו, "חד חידוש הברית" במוסף **שבת** של "מקור ראשון", 14/11/14  
<http://musaf-shabbat.com/2014/11/14/%D7%97%D7%92-%D7%97%D7%99%D7%93%D7%95%D7%A9-%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%99%D7%95%D7%A1%D7%99-%D7%96%D7%99%D7%95>